Ulrich Schlie

A Schuman-terv mai szemmel

A Robert Schuman francia külügyminiszter által 1950. május 9-én 18 órakor a Quai d'Orsay óratermében saját kormánya előtt mondott beszédét napjainkig látnoki erejű dokumentumként, a szupranacionalitásra felhívó harsonszóként és az európai integráció mesterterveként ünnepeljük. A (nyugat-) európai szén- és acélközösség megalapítására irányuló javaslat a nyugat-európai államok nehéziparának egyesüléséről Jean Monnet már a második világháború alatt született gondolataira vezethető vissza. A szén- és az acéltermelés korlátozott egyesítésének célja a francia (gazdasági) érdekek kiszolgálása, valamint az volt, hogy előkészítse a kontinentális Európa későbbi gazdasági egyesülését. A látszólag eltérő indítékok összekapcsolódása – cél a francia gazdaság modernizálása éppúgy volt, mint a közös piac megalapozása Németország és Franciaország közös termelési feltételeinek megteremtésével – a Schuman-tervnek különleges helyet biztosít az európai alapító okiratok történetében.

Az Európai Unió sikertörténetét mai szemszögből nézve hajlamosak vagyunk az európai egyesülés folyamatában egyfajta következetességet, logikát felismerni, amelyet a valós történelmi folyamat nem támaszt alá. Tény, hogy az európai integráció már a kezdetektől politikai projektnek számított. A Németország és Franciaország közötti megbékélés Konrad Adenauer szövetségi kancellár politikai hitvallásának alapaxiómája volt, amellyel lehetővé kívánta tenni Németország visszatérését az államok közösségébe Nyugat-Európa szerves részeként. „Németország tudatában van annak, hogy sorsa Nyugat-Európához kötődik“, vallotta be akkoriban Adenauer Jean Monnet-nak. Helytállónak bizonyult Adenauer számítása, miszerint véget érhet a Saar-egyezmény megkötésével kezdődött piszkálódások időszaka. Közelebbről szemlélve Németországnak egyáltalán nem volt más választása, mint hogy Franciaország oldalán egyenrangú tagként lépjen az államok közösségébe visszavezető útra.

Az európai egyesülés 1950-es évekbeli történetét – a Montánuniótól a Pleven-terven át az Európai Védelmi Közösség projektjének kudarcáig és a Nyugat-Európai Unió pótmegoldásáig – ismételt visszaesések, sőt válságok tarkítják. Az is világossá válik belőle, hogy az európai egyesülést soha nem lehet az általános világpolitikai helyzettől elkülönülve szemlélni. Ez a történet nyomokban már a Schuman-tervben is fellelhető. Jean Monnet-t olykor azzal vádolták, hogy Európát gazdasági és pénzügyi szempontból építette fel. Ha a Schuman-tervre az európai egyesülés modelljeként tekintünk, egyértelmű, hogy éppen a német-francia kapcsolatok vonatkozásában igazolható számításainak helyessége.

Németország és Franciaország hosszú utat tett meg a második világháború óta. Az a tény, hogy napjainkban a két ország szorosabban kapcsolódik össze, mint valaha, és a múltban is

újra meg újra ösztönzően hatott az európai egyesülésre, annak a fejlődésnek is köszönhető, melynek mértékadó kezdőpontja a Schuman-terv volt. Megelevenednek az elmúlt 50 év emlékei, és szemünk előtt számos kép jelenik meg: Adenauer és de Gaulle 1962-ben a reimsi katedrálisban, miközben zeng az orgona és zúgnak a harangok; de Gaulle a ludwigsburgi kastély előtt intéz szózatot a német ifjúsághoz 1962 szeptemberében; Helmut Schmidt és Valéry Giscard d'Estaing 1975-ben a Rambouillet-i kastélyban a világgazdasági csúcson és kettesben; François Mitterrand 1983-as beszéde a német Bundestagban; Helmut Kohl és François Mitterrand kézfogása 1984-ben a verduni sírok felett; 1995-ben ismét François Mitterrand a német Bundestagban, emlékezve a háború 1945. évi befejezésére; Angela Merkel szövetségi kancellár és Nicolas Sarkozy államelnök 2009. november 11-én, az első világháború végére emlékező ünnepségen együtt a párizsi Champs-Élysées-n, vagy a normandiai partraszállás 75. évfordulójának emlékünnepe. A szimbólumok ugyan nem pótolhatják a politikát, ugyanakkor nélkülözhetetlenek, ha a politikai cselekvések előrehaladásának, vívmányainak és perspektíváinak láthatóvá tételéről van szó. A Schuman-terv által elindított fejlődés legmarkánsabb kifejezése az 1963-ban Németország és Franciaország között megkötött Elysée-szerződés.

Ez az egyezmény szembement a történelmi örökséggel, véget vetett az „ősidőktől” fennálló ellenségeskedés korszakának, amelynek legszembetűnőbb kifejeződése a három, egy negyedszázadon belül folytatott háború – 1870/1871, 1914-18 és 1939-45 – volt, és amely beárnyékolta a közös történelmi gyökerek és élmények korábbi fejezeteit. Az Elysée-szerződés a korábban ellenséges népek sikeres megbékélésének példaértékű modelljévé vált, és azóta sem veszítette el példamutató jellegét. Ehelyett az Elysée-szerződés a német-francia bilateralizmus központi elemévé vált, és Európának nem okozott kárt, sőt, amikor az európai projekt holtpontra jutott vagy válságok fenyegették azt, a többi európai partner mindig feszülten figyelte a német-francia párost.

A német-francia barátság és az abból fakadó lendület – és ez a Schuman-terv újabb tanulsága – döntő jelentőségű volt nemcsak mindkét ország, hanem Európa fejlődése szempontjából is. Hiszen a német-francia barátság nélkül Európa bizonyára nem létezne a jelen formájában, és a Szerződés nélkül a helyel-közzel fellépő feszültségek feltehetően tényleges, átmeneti elidegenedéshez vezethettek volna.

„Németország sorsa”, amint azt Adenauer nem minden pátosz nélkül fogalmazta, „Franciaország sorsa lesz, Franciaországé pedig egygyé válik Németországéval”¹. Ami Monetra és Schumanra érvényes volt, ugyanúgy vonatkozik Adenauerre és de Gaulle-ra is. Ők ugyanis mindannyian történelmi kategóriában gondolkodtak, gazdag tapasztalatokkal rendelkeztek, ugyanakkor racionálisan fogták fel feladatukat: történelmi felelősségük teljes tudatában és szilárd politikai akarat birtokában, hogy a helyes felismeréseknek az ellenállással szemben is érvényt szerezzenek.

¹ Horst Osterheld: „*Ich gehe nicht leichten Herzens...*“, *Adenauers letzten Kanzlerjahre* [„Nem könnyű szívvel távozom...” Adenauer utolsó évei a kancellári székben]. Mainz, 1987. 225. o.)

A Schuman-terv következményekben gazdag jelentőségének elemzéséből – a jelenkori tanulságokat is beleértve – nem hiányozhatnak az Egyesült Államok számításai sem. Annakidején, az 1950-es döntés előzményeként, az USA enyhe nyomásgyakorlással készítette cselekvésre Franciaországot, nem utolsósorban azért, mert félt a Negyedik Köztársaság összeomlásától és politikailag tarthatatlan körülmények kialakulásától, különösen a kommunista párt további megerősödésétől. Franciaország pedig értett a jelekből. Ügyes diplomáciával gyenge pozícióból is lehet taktikai előnyöket elérni, feltéve, hogy a másik oldal helyesen kalkulál, és saját igényeit nem növeli egy teljesíthetetlen szintre.

Végül pedig az elemzés során nem hagyhatjuk figyelmen kívül Nagy-Britannia félreeső szerepét sem. Britannia hozzáállását e folyamatban számos kortárs már a kezdetektől hátrányosnak tekintette. (Párhuzamok a jelennel nyugodtan húzhatók.) A sokrétű történelmi kutatásnak köszönhetjük azt a felismerést, miszerint London elutasító válasza annakidején csak belső tusakodások után született meg, és a véglegestől eltérő döntés akkoriban, ahogy ma is, teljesen elképzelhető lehetett volna. A történelem nem egyirányú utakon halad, és az államok elsősorban érdekeiktől vezérelve cselekszenek. Az Egyesült Államok azon döntése, hogy 1945 után európai hatalommá válik, és a kontinensen marad, a kezdődő hidegháború korabeli bizonytalan konstellációjának köszönhető. Ha most ezt felidézünk, ne feledjük, a történelmi döntések sohasem visszafordíthatatlanok. Az Egyesült Államok nélkül az európai egyesülés folyamata nem azokat a fordulatokat vette volna, amelyek sikertörténetté tették, éppen hogy az atlanti biztonságpolitikával való szoros kapcsolat miatt. Semmi sem visszafordíthatatlan, legalábbis Európában. Egy politikai koncepciót, különösen, ha messzemenő következményekkel jár az egész kontinensre nézve, népszerűsíteni kell, valamint a pro és kontra érveket felvonultató eszmecserekből sikerre vinni. A Schuman-tervet is sokan vitatták a francia classe politique-on belül, amikor megszületett. Ha végül Jean Monnet és Robert Schuman – bár különböző számításoktól vezetve – érvényt tudott szerezni elképzeléseinek, ezt saját koncepciójuk ereje mellett érvelésük merész és előrelátó voltának is köszönhetik.

Vajon át kell-e értékelnünk a nemzetek felettség gondolatát a történelmi folyamatok ismeretében? Aki a francia acélipar megfontolásait a terv keletkezésének korabeli konstellációjából nézve elemzi, a ratifikálást szolgáló ügyes sakkhúzásnak látja, és egyértelműen felismeri a tervhez kapcsolódó kartelljog újraszabályozásának piaci szempontjait annak érdekében, hogy Nyugat-Európa szén- és acélpiacán akadálytalan verseny folyhasson, és ezzel mintegy mellékesen elérjék, hogy csökkentsék saját acéltermelésük költségeit, de növeljék annak nemzetközi versenyképességét. Az ebből adódó végkövetkeztetés napjaink Európája számára csupán az lehet, hogy az egyesülés előnyei az egyes tagok számára mindig döntően befolyásolják a teljes projekt támogatottságát.

Története során az Európai Unió soha nem volt sima ügy, magától értetődő dolog. Mindig is politikai célt szolgált elsősorban, ezért nem szabad figyelmen kívül hagyni a gazdasági és szociális szempontokat, különösen olyan időkben, amikor a mélyreható következményekkel járó világválság közepette az összes érték újrafogalmazódik. Európát folyamatosan újjá kell építeni, és ahol szükséges, átalakítani. Ennek során az alapító atyák előrelátása, politikai bátorsága és meggyőző ereje szolgáljon számunkra ösztönzőként és zsinórmértékként.

Der Schuman-Plan aus heutiger Sicht

von Ulrich Schlie

Die Erklärung, die der französische Außenminister Robert Schuman am 9. Mai 1950 um 18.00 Uhr im Uhrensaal des Quai d'Orsay für seine Regierung abgab, wird bis heute als visionäres Dokument, als Fanfarenstoß der Supranationalität und als Masterplan für die europäische Integration gefeiert. Der Vorschlag zur Gründung einer (west)europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl ging dabei auf von Jean Monnet schon während des Zweiten Weltkriegs entwickelten Überlegungen des Zusammenschlusses der Schwerindustrie der westeuropäischen Staaten zurück. Der begrenzte Zusammenschluss von Kohle und Stahl sollte sowohl den nationalen französischen (Wirtschafts)interessen dienen, wie auch dem späteren wirtschaftlichen Zusammenschluss Kontinentaleuropas den Weg bereiten. Das Bündel scheinbar unterschiedlicher Motive - es ging um die Modernisierung der französischen Wirtschaft ebenso wie um die Grundlegung für einen gemeinsamen Markt durch die Herstellung gemeinsamer Produktionsbedingungen zwischen Deutschland und Frankreich - weist dem Schuman-Plan in der Geschichte der europäischen Gründungsdokumente einen besonderen Platz zu.

Aus der heutigen Sicht der Erfolgsgeschichte der Europäischen Union sind wir geneigt, im europäischen Zusammenschluss eine Stringenz zu erkennen, die der tatsächliche Verlauf der Geschichte nicht hergibt. Gewiss, die europäische Integration war von Anfang an ein politisches Projekt, die Aussöhnung zwischen Deutschland und Frankreich für Bundeskanzler Konrad Adenauer das Grundaxiom seines politischen Bekenntnisses, mit dem er Deutschlands Rückkehr in die Staatengemeinschaft als integralen Teil Westeuropas ermöglichen wollte. „Deutschland weiß, dass sein Schicksal an das Schicksal Westeuropas gebunden ist“, hatte damals Adenauer Jean Monnet anvertraut. Das Kalkül Adenauers, daß die Periode der Schikanen, wie sie mit dem Abschluss der Saar-Konventionen eingesetzt hatte, beendet werden könnte, ging auf. Bei Lichte betrachtet hatte Deutschland gar keine andere Wahl, als an der Seite Frankreichs den Weg zurück in die Staatengemeinschaft als gleichberechtigtes Glied anzutreten.

Die Geschichte des europäischen Zusammenschlusses in den 1950er Jahren, von der Montan-Union über den Pleven-Plan bis zum Scheitern des Projekts der Europäischen Verteidigungsgemeinschaft und der Ersatzlösung der Westeuropäischen Union ist indes von wiederholten Rückschlägen, auch von Krisen geprägt und zeigt, dass die europäische Einigung nie losgelöst von der politischen Großwetterlage zu betrachten ist. Auch diese Geschichte ist im Schuman-Plan bereits in Spurenelementen enthalten. Jean Monnet ist bisweilen dafür getadelt worden, dass er Europa von der Wirtschaft und der Währung her aufgebaut habe. Blickt man auf die Modellhaftigkeit des Schuman-Plans für die europäische Einigung, so wird freilich gerade bei der Betrachtung der Entwicklung der deutsch-französischen Beziehungen die Richtigkeit seines Kalküls bestätigt.

Deutschland und Frankreich sind seit dem Ende des Zweiten Weltkrieges einen langen Weg gegangen. Wenn sie heute enger denn je in ihrer Geschichte aufeinander bezogen sind und sie in der Vergangenheit der europäischen Einigung immer wieder entscheidende Impulse gegeben haben, ist dies auch einer Entwicklung zu verdanken, die maßgeblich mit dem Schuman-Plan eingeleitet wurde. Erinnerungen aus den letzten 50 Jahren werden wach, Bilder tauchen vor unserem Auge auf: Adenauer und de Gaulle in der Kathedrale von Reims 1962 bei Orgelgebraus und Glockengeläut, de Gaulle vor dem Ludwigsburger Schloss bei der Ansprache an die deutsche Jugend im September 1962, Helmut Schmidt und Valéry Giscard d'Estaing, 1975 beim Weltwirtschaftsgipfel auf Schloss Rambouillet und á deux, François Mitterrands Rede 1983 im Deutschen Bundestag, der Handschlag von Helmut Kohl und François Mitterrand 1984 über den Gräbern von Verdun, wiederum François Mitterrand im Deutschen Bundestag 1995 beim Gedenken an das Kriegsende 1945, Bundeskanzlerin Angela Merkel und Staatspräsident Nicolas Sarkozy am 11. November 2009 gemeinsam bei den Feierlichkeiten zur Beendigung des Ersten Weltkrieges auf den Champs-Élysées in Paris, oder die Feierlichkeiten 2019 zur 75jährigen Wiederkehr des D-Day in der Normandie. Symbole können keine Politik ersetzen, aber Symbole sind unersetzbar, wenn es darum geht, Fortschritte, Errungenschaften und Perspektiven politischen Handelns sichtbar zu machen. Die markanteste Ausprägung der durch den Schuman-Plan eingeleiteten Entwicklung ist der Elysée-Vertrag von 1963 zwischen Deutschland und Frankreich.

Dieses Abkommen ist ein Vertrag gegen die Geschichte gewesen, er setzte einen Schlussstrich unter die Epoche jener sogenannten Erzfeindschaft, die in drei Kriegen in einem Vierteljahrhundert – 1870/1871, 1914-18 und 1939-45 – ihren sichtbarsten Ausdruck fand und die die älteren Kapitel überlagert hat, die von gemeinsamen geschichtlichen Wurzeln und Erfahrungen handeln. Der Elysée-Vertrag ist zum beispielgebenden Modell für eine gelungene Aussöhnung zwischen sich einst befehdenden Völkern geworden und hat seitdem von seinem Vorbildcharakter nichts eingebüßt. Der Elysée-Vertrag ist stattdessen zum Kernstück des deutsch-französischen Bilateralismus geworden, er hat Europa nicht geschadet, ja immer, wenn Stillstand oder gar Krisen das europäische Projekt heimsuchten, fiel der gespannte Blick der anderen Partner in Europa auf das deutsch-französische Paar.

Die deutsch-französische Freundschaft und die aus ihr erwachsenden Impulse, auch dies lehrt der Schuman-Plan, waren von entscheidender Bedeutung für die Entwicklung beider Länder, aber auch für Europa insgesamt. Denn ohne die deutsch-französische Freundschaft gäbe es wohl Europa in seiner heutigen Form nicht, und ohne den Vertrag hätten vermutlich hier und da auftretende Spannungen zu einer tatsächlichen zeitweiligen Entfremdung führen können.

„Das Schicksal Deutschlands“, hatte Adenauer damals nicht ohne Pathos formuliert, „wird das Schicksal Frankreichs sein, und das Schicksal Frankreichs wird das Schicksal

Deutschlands sein². Was für Monet und Schumann galt, trifft er recht auch für Adenauer und de Gaulle zu. Sie alle dachten in historischen Kategorien, sie waren reich an Erfahrungen und gingen gleichwohl rational an ihre Aufgabe: im vollen Bewusstsein ihrer Verantwortung vor der Geschichte und mit dem festen politischen Willen, das als richtig Erkannte auch gegen Widerstände durchzusetzen.

Zu den Aspekten, die bei einer Betrachtung des Schuman-Plans in seiner folgenreichen Bedeutung - auch für die Lehren der Gegenwart - nicht fehlen dürfen, zählt das Kalkül der Vereinigten Staaten von Nordamerika. Damals, im Vorfeld der Entscheidung von 1950, haben sie Frankreich durch zarten Druck zum Handeln bewegt, nicht zuletzt auch, weil sie einen Zusammenbruch der Vierten Republik und politisch unhaltbare Zustände in Frankreich, insbesondere den weiteren Aufstieg der kommunistischen Partei, befürchteten. Frankreich hat diese Fingerzeige aufgegriffen. Auch aus einer Position der Schwäche heraus kann eine geschickte Diplomatie taktischen Nutzen ziehen, vorausgesetzt, die andere Seite wird richtig kalkuliert und die eigenen Ansprüche nicht ins Unerfüllbare gesteigert.

Schließlich darf bei einer Analyse der Blick auf das Beiseitestehen Großbritanniens nicht fehlen. Die Abwesenheit Britanniens ist dabei von Anfang an - Parallelen zur Gegenwart können gezogen werden - von vielen Zeitgenossen als Handicap betrachtet worden. Einer reichen zeithistorischen Forschung verdanken wir die Einsicht, dass seinerzeit die abschlägige Antwort aus London erst nach internem Ringen erfolgt ist und es durchaus vorstellbar gewesen wäre, damals wie heute, dass eine andere als die dann getroffene Entscheidung gefällt worden wäre. Geschichte verläuft nicht in Einbahnstraßen, und Staaten handeln vorrangig interessengeleitet. Die Entscheidung der Vereinigten Staaten, nach 1945 zur europäischen Macht zu werden und auf dem Kontinent zu verbleiben, ist den Unsicherheiten der damaligen Konstellation des beginnenden Kalten Krieges geschuldet. In unserer Gegenwart daran zu erinnern heißt, sich zu vergegenwärtigen, dass historisch getroffene Entscheidungen nie unumkehrbar sind. Ohne die Vereinigten Staaten hätte der Prozess der europäischen Einigung nicht die Wendungen genommen, die ihn zur Erfolgsgeschichte gemacht hat, auch und gerade durch die enge Verklammerung mit der atlantischen Sicherheit. Nichts, in Europa zumal, ist irreversibel. Ein politisches Konzept, gerade wenn es mit weitreichenden Folgen für den ganzen Kontinent verbunden ist, muss beworben und im Austausch von pro und contra argumentativ behauptet werden. Auch der Schuman-Plan war zum Zeitpunkt seiner Verabschiedung in der französischen *classe politique* nicht unumstritten. Wenn sich am Ende Jean Monnet und Robert Schuman - mit durchaus unterschiedlichem Kalkül - durchgesetzt haben, so verdanken sie dies neben der eigenen konzeptionellen Stärke auch der Kühnheit und Weitsicht ihrer Argumentation.

² Zitat nach Horst Osterheld „Ich gehe nicht leichten Herzens...“, Adenauers letzten Kanzlerjahre, Mainz 1987, S. 225.

Müssen wir die Idee der Supranationalität im Wissen um den Verlauf der Geschichte neu bewerten? Wer die Überlegungen der französischen Stahlwirtschaft in der zeitgeschichtlichen Konstellation der Entstehung des Planes analysiert, wird die marktregulatorischen Aspekte der mit dem Plan verbundenen Neufestsetzung des Kartellrechtes mit dem Ziel ungehinderten Wettbewerbs auf dem Kohle- und Stahlmarkt Westeuropas und den damit verbundenen Möglichkeiten der Verbilligung der eigenen Stahlproduktion sowie der Erhöhung der internationalen Konkurrenzfähigkeit durchaus als geschickten Schachzug, der der Ratifikation des Planes diene, erkennen. Die Schlussfolgerung, die sich für das heutige Europa daraus ergibt, kann nur lauten, dass die Vorzüge des Zusammenschlusses für die einzelnen Mitglieder im Resultat immer den Ausschlag für die Zustimmung zum Gesamtprojekt ergeben müssen.

Die Europäische Union ist zu keinem Zeitpunkt in ihrer Geschichte ein Selbstläufer gewesen. Sie hat immer primär einen politischen Zweck gehabt und darf deshalb darüber insbesondere die wirtschaftlichen und sozialen Aspekte gerade in Zeiten der Umwertung aller Werte durch eine fortdauernde Pandemie mit tiefgreifenden Einschnitten nicht außer acht lassen. Europa muss immer wieder neu gebaut und, wo nötig, auch umstrukturiert werden. Die Weitsicht, der politische Mut und die Überzeugungskraft der Gründungsväter sollten uns dabei Ansporn und Richtschnur sein.